Այնուհետև կը քննվի այն յանձնարարութիւնների բնաւորութիւնը, որոնք կը տրվին տեխնիկական մասնաժողովին: Վերջապէս կը քննվի այդ մասնաժողովի անդամների ապահովութեան հարցը:

Մեր թղթակիցը այս վերջին հարցը քննվելի հարցերից, իրաւացի կերպով, ամենադժուարն է համարում: Հարցը նրանումն է, արդեօք հարկաւո՞ր է մասնաժողովի ապահովութեան համար պահապան օտար զօրքեր ուղարկել, թէ Բ. Դռնից կարելի կը լինի ըստանալ յուսալի և բաւականաչափ պահապան զօրքեր, որոնց պաշտպանութեան տակ մասնաժողովը կարողանար աշխատել, առանց արգելքների հանդիպելու և առանց վախենալու տեղական մահմետականների յարձակմունքներից: Եթէ մասնաժողովի ապահովութեան համար անհրաժեշտ կը լինի եւրոպական զօրքեր ուղարկել, այն ժամանակ այդ զօրքերի ազգութեան հարցը կը բարձրանայ, իսկ այդ հարցը այնքան դժուար է, նրա մասին պետութիւնների մէջ այնպիսի անհամաձայնութիւն է տիրում, որ այդ դէպքում չեն իրագործվի ոչ տեխնիկական մասնաժողովի և ոչ կոնֆերենցիայի գլխաւորութիւնները: Այդ հետեւանքը չափազանց հաւանական է և այդ պատճառով Կ. Պօլսի մէջ եղած և Բ. Դրան վրա ազդեցութիւն ունեցող օտար պետութիւնների դեսպանները պէտք է պնդեն, որ սուլթանը տեխնիկական մասնաժողովի պաշտպանութեան համար իր զօրքերն ուղարկի:

Եթէ ենթադրենք, որ սկզբնական դժուարութիւնները այսպէս կանհետանան և որ կոնֆերենցիան առանց արգելքների պատահելու կը կատարէ իր վրա դրած պարտականութիւնները, այնուամենայնիւ դրանից յետոյ էլ թիւրք-յունական սահմանական հարցը վերջնականապէս վճռված չի լինի: Կոնֆերենցիայի վճիռները կը ստեղծեն իրաւաբանական հիմունքներ Յունաստանի հողային պահանջների համար: Յունական կառավարութիւնը թէպէտ կոնֆերենցիայի մէջ ձայնի իրաւունք չունի, այնուամենայնիւ բաւական կը մնայ կոնֆերենցիայի վճռից, որովհետև դրանից կերեւայ, թէ Եւրոպան մինչև ո՞ր աստիճան իրաւացի և իրագործելի է համարում Յունաստանի պահանջները: Նոյնը չէ կարելի ասել Բ. Դրան մասին, որ անպատճառ կը բողոքի, հիմնվելով մահմետականների և ալբանացիների ֆանատիկոսութեան և իր անզօրութեան վրա՝ զսպել ֆանատիկոսների ընդդիմադրութիւնը: Այս դէպքում միայն մի ելք կը մնայ, այն է յունական զօրքերով գրաւել այն երկիրները, որոնց Բեռլինի կոնֆերենցիան Յունաստանին կը տայ:

Ո՞վ կարող է գուշակել, որ այսպիսի գրաւումն նոր և բաւական ծանր դժուարութիւնների պատճառ չի դառնայ: Յունական զօրքերին անպատճառ կընդդիմանան տեղացի մահմետականները և այդ երկու կողմերի կռւի ժամանակ այնպիսի անցքեր կարող են պատահել, որ բացարձակ պատերազմ կը բացվի Յունաստանի և Թիւրքիայի մէջ: Այդպիսի պատերազմի հետեւանքները դժուար է նախատեսել: Գործի մէջ երբէք չեղած յունական զօրքերը կը պատահեն ռուսներից յաղթված, բայց պատերազմի մէջ դարբնված թիւրքաց զօրքերին, որոնք լաւ յիշում են վերջին ռուս-թիւրքական պատերազմը: Եթէ այդ պատերազմը յունաց զօրքերի համար անաջող լինի, Եւրոպան դարձեալ ստիպված կը լինի գործի մէջ խառնվել և արեւելեան հարցը նոր և անսպասելի կերպարանք կը ստանայ: Բեռլինում հաւաքվող դիպլօմատները պէտք է ի նկատի ունենան այդ կարեւորութիւնները և այնպիսի վճիռ տան հարցին, որ գործը չերկարի: Այս նպատակին հասնելը հեշտ չէ, բայց կարելի է: Բոլոր բարեմիտ եւրոպացիները ցանկանում են, որ կոնֆերենցիան աւելի լաւ հետեւանքներ ունենայ, քան թէ ունեցել է Բեռլինի կոնգրէսը:

Նոյն լրագրի հետեւեալ համարներից մէկի մէջ տպված է:

Յունիսի 4-ին բացվեցաւ կոնֆերենցիայի նիստը: Իշխան Հօհենլօէ մի ճառով ողջունեց անդամներին և այնուհետև ստուգվեցան հաւատարմաթղթերը: Իշխան Հօհենլօէ միաձայն ընտրվեցաւ կոնֆերենցիայի նախագահ:

Նոյն իսկ առաջին նիստի ժամանակ կոնֆերենցիան անհրաժեշտ համարեց իր խորհուրդները գաղտնի պահել: Թէպէտ ընդհանուր հետաքրքրութիւն գրգռող այդ գործի գաղտնի պահելը շատ դժուար և մինչև անգամ անկարելի է, այնուամենայնիւ մենք դժուարանում ենք հասկանալ այդ գաղտնապահութեան անհրաժեշտութիւնը, մանաւանդ այն դէպքում, երբ կոնֆերենցիայի աշխատանքները առաջուց որոշված և ամենքին յայտնի են: Բեռլինի կոնգրեսի ժամանակ բոլորովին ուրիշ էր: Այն ժամանակ կոնգրէսի անդամներից շատերը ցանկանում էին, որ իրանց ցանկութիւնները և գլխաւորութիւնները ծածկված լինէին մամուլից և հասարակութենից, որ հասարակութիւնը միայն կայացած վճիռները իմանայ: Բաղդաւորապէս այն ժամանակվանից պետութիւնների փոխադարձ յարաբերութիւնները փոխվել են դէպի լաւը:

Հիմիկուց արդէն հեռագիրը հաղորդում է, թէ պետութիւնների ներկայացուցիչների համաձայնութիւն է տիրում, որ «կարող է ապահովել կոնֆերենցիայի աշխատանքների արագ ընթացքը»: Նոյն իսկ կոնֆերենցիայի նշանակելը ապացուցանում է, որ հետաքրքրված բոլոր պետութիւնները համոզվելու են, թէ անհրաժեշտ է Բեռլինի դաշնագրով ստեղծած գործերի անորոշ և անցողական դրութեանը վերջ դնել:

Լօնդօնից ստացված մի հեռագիր հաղորդեց Բ. Դրան յայտարարութիւնը, «թէ կոնֆերենցիայի վճիռները նրա համար պարտաւորեցուցիչ չեն կարող լինել, որովհետև հետաքրքրված կողմը հեռացրած են կոնֆերենցիայի մասնակցութենից»: Մի ուրիշ հեռագիր հերքեց առաջինը և Բ. Դրան յայտարարութիւնը այնպէս մեկնեց, որ թիւրքաց կառավարութիւնը պատրաստ է ենթարկվել կոնֆերենցիայի վճիռներին, բայց նա յոյս ունի, որ «պետութիւնները ի նկատի կառնեն հողային զիջումների պատճառով առաջացած դժուարութիւնները»: Սրանից երեւում է, որ թիւրքաց կառավարութիւնը հաւատարիմ է մնում իր հին ուղղութեանը և առաջուց խօսում է դժուարութիւնների մասին: Անպատճառ հարկաւոր է, որ Բեռլինի կոնֆերենցիայի անդամները ուշադրութիւն դարձնեն այն հարցերի վրա, որոնք կարող են առաջացնել Բ. Դրան ակնարկած դժուարութիւնները:

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

—

Վան, մայիսի 26/7 յունիսի

Նեստորական ասօրիներու կաթուղիկոսը (Մառշիմոն) որ կը բնակի Տիարիի և Տուխուպի լեռները և իր իշխանութեան տակ քսան հազարէն աւելի զինեալ նեստորականներ ունի, մայիս 23-ին (յունիս 4) Վան եկաւ և այժմ կը բնակի Այգեստան հայոց թաղի եկեղեցւոյ խորհրդարանը։

Սա երիտասարդ է և իր կուրծքին վրայ երկու չքանշաններ կախուած են, որոնք օսմանեան տէրութիւն տուած է, Վանի Թուրք կառավարութեան հետ, որոյ իշխանութեան տակ կը գտնուի, աղքունի տուրքերու հաշիւներ ունենալով, զանոնք կարգադրել եկած է։ Ինքը շատ կոշտ և տգէտ մի մարդ է. քալել անգամ չը գիտեր կանոնաւորապէս, ոտքերն գուպյայ միայն հագած է և քալած ժամանակ այնպէս զետին կը զարնէ ոտքերը, որ կարծես թէ կուզէ շարժել պտտած տեղը։ Նեստորականներ խորամանկ մարդեր են, իրենց քաղաքագիտութիւնը (դիպլօմասիան) խաբէութիւն է. թէ ռուսաց կառավարութեան և թէ անգլիականին պատգամաւորներ խրկած են թէ մենք ձեզ անձնուէր ենք։ Այս ժողովուրդը ամենէն աւելի հայոց ազգին հետ բարեկամութիւն ունի և այնպէս համոզուած է թէ Եւրոպա, և մանաւորապէս Ռուսիան, կը պաշտպանեն հայերը։

Քանի օր է որ առատ անձրևներ եկան. վախցուց է որ ոչ մէկ տարի այսչափ անձրևային և պտղաբեր չէր եղած. թէև գարունին գիւղացիներ գրեթէ ըստ. ցորեն չեն ցանած, բայց աշունին ցանուածն զարնցանին տեղն ալ պիտի բռնէ. Այլ սակայն այս առատութեան նշաններ չեն կրցած ցորենի գինը շատ պակսեցնել, զի մէջտեղ ըստ. ցորեն չը կայ այժմ և մինչև հունձի ատեն որ ամիս ու կէս կը տևէ, ինչո՞վ պիտի ապրի խեղճ ժողովուրդը... Ճանապարհներու դիւրութիւններ ալ չը կան որ ուրիշ հեռաւոր քաղաքներէ ցորեն փոխադրուի Վան. Թուրք կառավարութիւնն ալ այդ փոխադրութիւններու առջև դժուարութիւններ և արգելքներ կը հանէ. Նաև, քիւրդ և թուրք աւազակաց խումբեր կը յարձակին հայոց արտերուն վրա և ալարացները (չը հասունցած ցորենի ծիլեր) կը կերցունեն իրենց անասուններուն. Ասկէ զատ, ճանապարհորդներ կը կողոպտեն և կը սպաննեն. Երկու շաբաթ առաջ Վանէն Կ. Պօլիս գնացող Թուրքական փօստը կողոպտեր էին. Հայեր բարձրաշնորհ պատրիարքին հեռագրեցին այստեղի սոսկալի վիճակը և չորս օր առաջ պատրիարքէն հեռագիր եկաւ Խրիմեան հայրիկին թէ պատրիարքն անձամբ գնացել է սուլթանի մօտ և յայտնել է Վանի սարսափելի դրութիւնը. Սուլթանը խոստացեր է քրիստոնեաներէ և իսլամներէ բաղկացած մի մասնաժողով անմիջապէս ղրկել Վան, որպէս զի այնտեղ ապահովութիւն և բարեկարգութիւն մտցունեն. սուլթանի թիկնապահներէն (ադիւդանտ) երեք անձ պիտի ընկերանան այդ մասնաժողովին. Բայց մենք չենք կարող յոյս մը դնել այս մասնաժողովին վրա, զի թէ Բ. Դուռը կամենար ապահովութիւն և բարեկարգութիւն հաստատել այստեղ, նոյն բանը կարող էր անել արդէն եկած կայսերական կօմիսէրներու, Եուսուֆ-փաշայի և Աղաբէկեան Սարգիս էֆէնդիի միջոցով, որոնց ղրկած տեղեկագիրները և ծրագիրները (պրօէկտ) գրեթէ միշտ անպատասխան թողած է Բ. Դուռը։

Կը մխիթարվինք գոնէ մտածելով որ երբ այսպիսի քանի մը մասնաժողովներ գան և ոչինչ չը գործեն, ալ ժամանակը եկած կը լինի եւրոպական միջազգային մասնաժողով մը այստեղ գալու և մինչև որ այդպէս չը լինի, երբէք յոյս չը կայ որ ապահովութիւն և բարեկարգութիւն մտնեն Հայաստանի մէջ։

«Մայիս 25 (յունիս 6) կիրակի օր, ազգային սահմանադրութեան տարեդարձի հանդէսը կատարվեցաւ սուրբ Գրիգորի վանքին դաշտավայրը, ծառաւէտ և շատ սիրուն տեղ մը, որ Այգեստանէն մէկ ու կէս ժամի չափ հեռու է. Նահանգապետ փաշան և Սամիհ փաշան ջանացած էին արգելել այս հանդէսը, բայց ժողովուրդը մտիկ չըրաւ և ցոյց տուաւ թէ ոչ անհնլի սովը, ոչ Թուրք կառավարութեան սպառնալիքները և ոչ բնութեան դժուարութիւնները (այն օրը սաստիկ անձրև եկաւ) կրցած էին հանգչեցնել Վանի հայոց ազգային եռանդը։

Հանդիսականներէն շատեր անձրևնոցներով (օմբրէլա) եկած էին այդ մէկ ու կէս ժամուան տեղը, որ ոտքով երկու ժամէն կարելի է երթալ, ատենաբանութիւններ լսելու և հանդէսը չքեղացնելու համար։ Ատենաբաններուն մէջ էր նաև ռուսական փոխ-հիւպատոս Վսեմ. Կամսարական բէկ, որ հայերէն լեզուով յայտնեց իւր ուրախակցութիւնը և գովեց հայոց աշխատասիրութիւնը։ Նահանգապետ փաշային օգնական (մուավին) Վսեմ. Աղաթօն էֆէնդին ալ մի ճառ կարդաց, որով հայոց պարկեշտութիւնը գովեց և ըսաւ թէ այս տարուան հանդէսը նախորդ տարուան հանդէսէն գերազանց է, զի այս տարի սահմանադրութիւնը գործադրուած է, մինչդեռ անցած տարի նորա անունը միայն կար Վանի մէջ։ Միւս ատենախօսներն էին Հայկազեան վարժարանէն և Վարագի վանուց գիւղաբոթիկ վարժարանէն մէկ մէկ աշակերտ, Հայրենասէր ընկերութեան նախագահ պ. Մ. Թէրլէմէզեան, Արարատեան վարժապետանոցի սաներէն պ. Գ. Նաթանեան, և պ. պ. Տիգրան Ամիրճանեան, Մ. Նաթանեան և Մ. Փորթուգալեան. Ներկայ էր նաև Վսեմ. Աղաբէկեան Սարգիս էֆէնդին. Թէ առաւօտ հանդիսավայրը գնացած և թէ երեկոյին Այգեստան վերադարձած ժամանակ ժողովրդին առջևէն կերթային նուագածուներ, որոնց կը յաջորդէին երգեցիկ պատանեակներ. Պարզուած էին նաև չորս դրօշակներ, որոնց վըրայ գրուած էր «կեցցէ վեհափառ սուլթան Համիդ Խան», «կեցցէ ազգային սահմանադրութիւն», «կեցցէ Արարատեան ընկերութիւն», «կեցցէ Հայրենասէր ընկերութիւն». Ճաշկերոյթ չը տրուեցաւ զի տեսնուեցաւ որ այս սովի ժամանակ շատ դըժար պիտի լինէր այդ. Տոմսակների գինը մէկ արծաթ մէճիդէն (մէկ ու կէս րուբլի) իջեցուցին ութ ղուրուշի (քառասուն կոպէկ). Հանդիսին նախագահն էր Խրիմեան հայրիկ, բայց նոյն օրը Վարագէն եկած ժամանակ կէս ճանապարհին վրա շատ սաստիկ անձրևի բռնուեր և չէր կրցեր յառաջանալ. Այս հանդէսը կատարեց Հայրենասէր սանուց ընկերութիւնը, որուն օգնեց Երուանդեան Տէր-Դալուստ հայրը. Բացի այս քահանայէն, ոչ մի եկեղեցական չէր եկած տարեդարձի հանդիսին.

Թէ ճանապարհին վրայ և թէ հանդիսավայրին մէջ ժողովուրդը երբեմն երբեմն հրացան կարձակէր. Այգեստան վերադարձած ժամանակ, ժողովուրդը գնաց Խրիմեան հայրիկի տան առջև և կեցցէներ պոռալով համակրութեան ցոյցեր ըրաւ. Այն տեղէն գնաց անգլիական և ռուսական փոխհիւպատոսարաններու առջև և երգեր երգելով, կեցցէներ պոռաց Անգլիոյ վեհափառ թագուհւոյն, Նորընտիր պաշտօնէութեան և պ. Կլէյտոնի համար. Նոյնպէս և ռուսաց մեծազօր Աղեքսանդր կայսեր, Լօրիս-Մելիքովի և Կամսարական բէկի համար. Այս միջոցին հրացաններով կը զատարկէին ի պատիւ այդ անուններու.

Վսեմ. Կամսարական բէկ արդէն մի անգամ ճաշ տուած էր 4000-ի մօտ սովածներու, դարձեալ նոյնչափ սովածներու ճաշ պիտի տայ առաջիկայ հինգշաբթի, Համբարձման տօնի օրը. Վանի մէջ հայ մը չը կայ որ չօրհնէ Կամսարականի անունը. Նա ոչ թէ կը սիրուի, այլ կը պաշտուի ժողովրդէն.

Հրանտ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

—«Голосъ» լրագրին գրում են Լօնդօնից. Այստեղ շատ դժգոհ են թիւրքաց կառավարութիւնից Հայաստանի վերաբերութեամբ. Այդ թշուառ նահանգը երէկ խօսակցութեան առարկայ էր լորդերի ժողովի մէջ. Բոլոր խօսակցութիւնները համաձայն են, որ Հայաստանի դրութիւնը այնքան վատ է, որ ոչինչ յոյս չը կայ նրան բարւոքելու, մինչև որ կառավարութեան ձևը չը փոխվի այդ երկրի մէջ. Բ. Դուռը խոստացաւ մասնաժողով նշանակել, բայց ամենքը գիտեն թէ ինչ են նշանակում թիւրքաց խոստումները.

—«Temps» լրագրին Բեռլինից հեռագրում են որ Բոյխստագի մի հանգուցեալ պատգամաւորի տեղ մի ուրիշ պատգամաւոր ընտրելու ժամանակ, Բեռլինի փողոցների մէջ անյայտ մարդիկների ձեռքով կախվեցան սօցիալիստական պրօկլամացիաներ, որոնց մէջ ասված էր, թէ Գերմանիան ոչինչ չունի սպասելու հետզհետէ և յաջորդական վերանորոգութիւններից, այլ հարկաւոր է մի յեղափոխութիւն գործել, ոչնչացնել եղած քաղաքական կարգերը և յայտնել հանրապետութիւն.

—Լօնդօնի լորդերի պալատում Կարնարվօն հայոց խնդիրը պաշտպանեց և ասեց որ այժմ անհրաժեշտ է Հայաստանում վերանորոգութիւններ մտցնել. Հարկաւոր է, ասեց Կարնարվօն, նշանակել մի քրիստոնեայ նահանգապետ Հայաստանում. Դուքս Արգայլ մեղադրեց Սալիսբիւրիին, որ նրա մինիստրութիւնը այն վնասը բերեց, որ երկպառակութիւն մտցրեց եւրոպական պետութիւնների միմեանց մէջ.

—«Times» լրագիրը լորդ Կարնարվօնի կողմն է բռնում հայոց խնդրի վերաբերութեամբ և ասում է թէ հարկաւոր է շուտով արմատական րէֆօրմներ մտցնել Հայաստանում. Անգլիական լրագիրը բանակռւում է Սալիսբիւրիի դէմ, ապացուցանելով որ Հայաստանի թշուառութիւնը հետեւանք է վատ կառավարութեան և որ կարելի է հեռացնել այդ վատ հետեւանքները եւրոպական պետութիւնների համաձայն պահանջներով Բ. Դռնից, որ խոստացած րէֆօրմները կատարվեն, դատաստանական և կառավարչական մասում, վերանորոգութիւնները մտցնվեն հարկահանութեան մէջ և հաստատվի ժանդարմների գունդ.

—Լօնդօնի Սիտի թաղը առաջարկեց յունական թագաւորին Լօնդօնի պատուաւոր քաղաքացու տիտղոսը.

—Լօնդօնից լրագիրներին հեռագրում են, յունիսի 5-ին (17) հետեւեալը. «Ապրիլի 27-ից ուղարկված հեռագրի մէջ պ. Լայարդը յայտնում է, որ սուլթանը գրգռված է Անգլիայի դէմ Լայարդի խօսքերին նայելով, հիւպատոսների տուած տեղեկութիւնները ապացուցանում են, որ թիւրքաց կայսրութիւնը դեռ ևս այդպիսի քայքայված և կրիտիկական դրութեան մէջ չէ գտնվել. Լայարդի առաջարկութիւններին սուլթանը միշտ խոստումնքներով էր պատասխանում, և երբէք չէր կատարում. Սուլթանի և նրա խորհրդակիցների քաղաքականութիւնը, ինչպէս ասում է Լայարդ, կայանում է նրա մէջ, որ գործեն առանց Եւրոպայի և նրա հակառակ.

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ